

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 116
(18236)

2012 чылдың
октябрь 9,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

ШОЛБАН КАРА-ООЛ: «Бүрен-Хем суурнуң 100 чылы ооң төөгүзүнүн чаа эгези болур ужурлуг»

Бүрен-Хемниң мурнуку ат-алдарын катап тургузарынче Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың бурунгу суурларының бирээзиниң 100 чылында чаңгыс чер-чурттугларын кыйгырган.

Укуражылга капитал септелге шуут чаарттыгана. Байырлыг киржир мурнунда Тыва баштыңы КБ-ге кожа туткан спорт залының септелгезин көргөн, хамаарыштыр чамдык саналары кожуунуң болгаш суурнуң тургаларына, Тудуг болгаш муниципал ажил-агыйны чаартырылганын көргөн. «Септелге алдарын эң кыска хуусаада, оңу бүрүнү-биле аягы-е дужаар керек. Ону суурнуң чурттакчыларының, мурнундагы культура болгаш дыштанылга болдурар керек»-деп чугаа-

Чектелиштин чылдарында мурнундагы байдалдыг турга-республика Баштыңы эки би-ооң школачы чылдары аңаа

эрткен, чеди класс дооскан соонда хой кыргылдазынга ажилдап алганы баштайгы шалыңын аңаа алганы, хөй эш-өөрлүг апарган. «Бурунгаар» совхоз ол чылдарда ногааны болгаш тарааны дыка хөйүнү өстүрүп турган. Бүрен-Хемге Культура бажынын, спорт залын, ийи каът уруглар садын, 320 өөреникчи өөренир школаны, башкылар бажынын ынчан туткан. Ол улуг эвес суурнуң оруктарын асфальт-ылаан. Аңгы-аңгы сөөк-язы кижилер хөй ажилды кылып, бот-боттарын деткижи, төлептиг үлегерин ажал-төлүгө көргүзүп келген.

Эрткен үези ыңдыг байлак суур катап тургустунуп келир дээрзинге бузурелин Шолбан Кара-оол илере-ткен. Күш-ажылга ынак чорук, интернационализм, бодунуң черинге, ажал-төлүгө харысалгалыг ха-

маарылга Бүрен-Хемниң чурттакчыларының ханында сиңиккен. Дайынның аар-берге чылдарында безин суурнуң чурттакчылары келир үе дугайында бодап, уругларын өөредир школа тудуун кылып дооскан дээрзин Шолбан Кара-оол чыылганнарның мурнунга дем-деглээн.

— Суур чоорту туттунуп турар апарган. Чүс чыл бурунгаар өгбелеривистин демдеглеп турганы дег, чүгле күш-ажыл чаагай чоруктуң үндезини болур дээрзин чон билип эгелээн. Огородту тарып турар апарган, мал бажы өскөн, биче болгаш ортумак бизнес сайзырап, деткимчени ап турар. «Тыва Республикага күш-ажыл рыногунда нарын байдалды кызырары» тускай сорулгалыг программа езугаар боттарының херээн органиастап алырынга субсидияларны тыпсып турар. 2010 чылда ону дунзаалаашкын ажилдарын органиастаары-биле Юрий Сергеевич Лакпа, тудуг кылырынга болгаш

Владимир ПУТИНГЕ байыр чедирген

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың хөй националдыг чонунуң өмүнээзинден Россияның Президентизинге юбилейи-биле холбаштыр байыр чедирген.

Ол байыр чедиришкенинде мындыг сөстөр кирген: «Хүндүлүг Владимир Владимирович! Тываның хөй националдыг чонунуң болгаш бодунуң өмүнээмден Силерге 60 харлаан юбилейиңер-биле байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер! Россияның чаагай чоруу дээш Силерниң тургузукчу күш-ажылыңар, энергияңар болгаш ажылыңарга чүткүлдүүңер хамааты туруштуг чоруктуң, ажал-херекке бердиниш-кинниң, чонга бараан болуруңуң болгаш төрзүн Ада-чурттуң салым-хуузу дээш ниитилел мурнунга хуу харысалганың бедик үлегер-чижээн көргүзүп турар. Кижилерниң амыдыралының шынарын экижидер, кижилер бүрүзү өскерлишкениңерни эскерер болгаш бодунуң келир үези база уругларының келир үези дээш оожургалдыг болзун дээш эргежок чугула чүүлдерни кылып турар Силер. Силерни болгаш Силерниң күрүне болгаш политиктиг мерген ажал-чорудулганыңарны Тыва Республиканың чурттакчылары ханызы-биле хүндүлөп турар, оларның өмүнээзинден Силерниң бистиң республикага көргүзүп турарыңар бүгү талалыг дузаңар болгаш деткимчениңер дээш чүректиң ханызыңдан өөрүп четтиришкениңер илередирин чөпшээрер көрүңер. Төгүлүг бо хүнде, хүндүлүг Владимир Владимирович, быжыг кадыкшылды, аас-кежин болгаш чаагай чүүлдерни, Улуг Россияның амгы болгаш келир үези дээш күрүнениң бедик хүлээлгелерниң күүселдезинге чедишкениңерни күзедим!»

«Подснежник» уруглар садын ажалдарыңа Марина Васильевна Монгуш олар алганнар. Ол 2012 чылда республиканың «2012 чылдың херээжен директору» деп конкурсузунга тилекчи болган, 2013 чылда Бүгү-россияның «XXI вектин удуртукчу херээжени» деп конкурсузунун түңнел кезээнге киржир.

Күженишкениңеривисти каттыштырып тургаш, Бүрен-Хемниң социал инфраструктурасын көскүзү-биле көдүрүп шыдаан бис. Бодунуң чүс чыл оюн суур эки көргүзүлгелериг уткуп турар: оруктарны туткан, школаны болгаш Культура бажынын септээн. Юбилейге уткуштур суурнуң чедип алган чүүлдериниң ажал-херекчи болгаш идепкейлиг үүле-херээжерге материалдыг деткимче болур ужурлуг. Ол юбилей ооң сайзыралыңа, мурнуку ат-алдарын эгидеринге, интернационалчы найыралдың чаңчылдарыңа, бо кайгамчык черге ынакшылга чаа базымнар болур ужурлуг.

Чаарттыгана суурга арыг-шеверни болгаш корум-чурумну доктаамал тудар керек. Септеттинген школага кичээлдерни чаа езу-биле

эрттирер, чаа чүс чылдың төлептиг кижилерин кижизидер керек. Чаарттыгана Культура бажыңы суурнуң езулугу культуру төвү болур ужурлуг — деп, Тываның Баштыңы демдеглээн.

Төрзүн суурнуң юбилейи-биле Бүрен-Хемниң бүгү чурттакчыларыңа изиг байырыңы Шолбан Кара-оол чедирген болгаш ооң эң хүндүлүг чурттакчыларыңа күрүне шаңналдарын тывыскан. Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалын күш-ажылдың хоочуну Барлышпан Биликтиге тывыскан. «Тыва Республиканың өөредилгезиниң алдарлыг ажал-дакчылары» атты хоочун башкылар Елизавета Артна, Анна Неволлина, Клавдия Шикунова олар алганнар. Бүрен-Хем суурнуң ортумак школазының башкылары Тереза Хигетти болгаш Ирина Ховалыгны, фельдшер-акушер пунктузунуң эргелекчизи Надежда Аңчыны Тыва Республиканың Баштыңының—Чазааның Даргазының Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаан.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

ЧУРТ — БЫЖЫГ ХОЛДА

Тыва чурттуң кызыгаарының камгалалын тудуп турар бистиң кызыгааржыларывыстың кызыгаар албанында 88 чыл болган оюнга тураскааткан байырлыг концерти болган. Аңаа чүгле Тывадан келген аалчылардан аңгыда, Хакасияның болгаш Усинскиниң кызыгааржы бөлүктөрүндөн төлээлер база байыр чедирери-биле аалдап келген.

Байырлыг концертти ажыдары-биле Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада кызыгаар чериниң начальниги Е.Е. Труханов бодунуң кады ажылдап турар эш-өөрүнге болгаш хүндүлүг дыштанылгада хоочуннарга байыр чедирген. Шынчы, кызымаккай ажыл-ижи дээш чамдык кызыгааржыларны хүндүлүг бижиктер-биле шаңнаан.

Дараазында Тываның Баштыңы—Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолга сөстү берген: "Хүндүлүг Евгений Евгеньевич, эргим кызыгааржыларывыс, хоочуннарывыс база келген аалчылар! Тыва чонга 88 чыл дээрге, анаа эвес, онзагай сантун болуп турар. Ынчангаш бүгү чоннуң болгаш Тываның Чазааның мурнундан кайгамчык улуг байыр-лалыңар таварыштыр изиг байыр чедирип тур мен! Шынап-ла, изиг-даа, соок-даа үелерде хондур-дүндүр 1200 километр хемчээлдиг кызыгаар кадарары эң-не улуг харысалгалыг ажыл-дыр, тыва чоннуң айыыл чок амыдыралы, төрөөн чуртувустун бойдузунуң камгалалы силерниң кызымаккай, шыдамык ажыл-ижиңерден хамааржып турар дээрзин билир бис. Ынчангаш силерниң чоок кижилеринерге, өг-бүлелеринерге бүгү-лө чүүлдерге чүгле экини, аас-кежикти күзеп тур мен!". Оон

аңгыда Шолбан Валерьевич Россияның федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада кызыгаар чериниң начальниги оралакчызы, полковник Сергей Витальевич Крылова хой чылдарда кызыгаар шугумунга шынчы ажыл-ижи дээш Тываның Чазааның мурнундан медаль тывыскаан.

Тываның аңгы-аңгы албан черлериниң төлээлекчилеринден өндүр, чараш байырлалын таварыштыр чылыг байыр чедирешишкени, белек-селектер арбын болду. Ол ышкаш кызыгаар албанында чүгле эр хиндиктиглер эвес, а херээжен ажылдакчылар база оолдардан дудак чокка кызымак ажыл-ижи-биле көскү черни ээлеп турарын база демдегледилер. "Эр кижии адазының изин базыксаар чүве болгай" — дээш, оларның келир үеде изин салгаар ажы-төлүнүң ажыл-ижинге чедишкенин база күзөөн.

Тыва кызыгааржыларның 88 чыл болган оюн демдеглезин байыр-лалыңга Хакасияның кызыгаар албан чериниң хоочун ажылдакчызы, полковник Виктор Иванович Козлов байыр чедирген. Шак мындыг улуг байырлалынче чалааныңга өөрүп, залда олурганнар аразында кады харылзажып ажылдап чораан хоочун эш-өөрүңге ужурашканын-

га сеткили ханып, тыва кызыгааржыларның ажыл-ижинге улуг-улуг чедишкенин күзөөн.

Шаандан тура-ла тыва чон биле орус чоннуң эге харылзаазы Усинск девискээринде, Енисей хемниң эринден эгелзэн болгай. Ынчангаш Усинск кызыгаарының албан чериниң тыва кызыгааржылар-биле харылзаазы амгы үеге чедир чоок. Тывада эш-өөрүнүң улуг байырлалынче келиринден ойталаваан. Усинск кызыгаар албанының төлээзи, тыва кызыгааржыларга байыр чедирип, чылыг сөстери чугаалааш, белек кылдыр төөгүлүг карта сунган.

Белектерни өөрүшкү-биле хүлээп ап турган начальник Евгений Евгеньевич байырлалдың өөрүшкүзүн үлежип келген аалчыларга четтиргенин илеретпишаан, моондаа соңгаар чогуур албан черлери-биле кады ажылдажылганы шыңгыы тударын аазаан.

Кызыгааржылар чүгле албан-хүлээлгезин күүседип турар эвес, а оларның иштинде талантылыг эш-өөрүн деткип ажылдап турар улустур дээрзин билдим. Чүге дизе, байырлыг концертти улам каастап турар улус — "Пограничники" деп үрер хөгжүм ансамблиниң артистери. Ылаңгыя ооң солизи Елена Филипованың кайгамчык онзагай, өткүт үнү, шериг албанының дугайында уяранчыг ырылары залда олурганнарның хей-аьдын көдүрүп турган. Ол ышкаш үрер хөгжүмге бодунуң онзагай, чараш аялгазы-биле олурганнарны кайгаткан кызыгаар албанының ажылдакчызы Мерген Монгушту демдеглевес аргажок.

Сайсуу ХЕРТЕК.

Улуг назылыглар хүнүн байырлап эрттирген

Сүт-Хөл кожуунуң чагыргазы Улуг назылыглар хүнүн солун эрттирери-биле баш бурунгаар хемчеглерни ап чоруткан. Кожуунуң 7 сумуларыңа ниитизи-биле ук байырлал эки эрткен. Кожуун төвү Суг-Аксы сумузуңуң уран чүүл төвүңге хоочуннар чыгып, аяк-шайны аартап, амдангы аш-чем-биле хүндүлөдип, солун концертти көргөн. Суг-Аксы суму чагыргазының баштыңы Арат Борбай-оол байырлалды ажыдып, хоочуннарга чылыг-чымчак сөстери чугаалап, чаагай күзээшкенин кылган. Кайгамчык байыр-лалдың башкарыкчызы — кожуунуң төп библиотека ажылдакчызы Оюмаа Коңзай-оол уран-чечен сөстери-биле хоочуннарны улам сорок кириген.

Суурнуң улуг назылыгларының бирээзи, бо хүннерде 90 харлап турар Чартак-Хуна Энчевна Монгушту клубче чалап, ажы-төлү, төрөл-дөргүлү байыр чедирген. Кожуунуң чагырга даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы Светлана Соскут, кожуунуң болгаш сумунуң хүндүлүг хамаатызы Норбу Ховалыг, хоочун эмчи Оюмаа Балдаң-оол болгаш өскелер-даа эргим хоочуннарга узун назынны, каң дег кадык-шылды, аас-кежикти күзөөн. Култура ажылдакчызы Мерген Ховалыг чыылганнарга аян туткан. Улуг назылыглар ортузунга ыры-шоор, шүлүк, кожамыктарга мөөрейлер органиастааны онзагай болган. Ол кезжээ хоочуннар аразында хөөрежип, мага хандыр дыштанган.

Кыш коргунчу

Сүт-Хөл кожуунуң чурттакчылары Лорис Саттар коданында мал сизген-ширбиинди чедимчелиг белеткеп а изиг-халыын чай болган олар сизген кезер шөлүн сугтарып турганындан тонна хире сизгенин келбиди улуг ажылды дем херек болгай. Өг-бү Мерген болгаш дунмаз улуг дузазын көргүске ның коданында кончуг сизген көрүштүү аажок Мал-маган четче-менд чиир чеми база белең. Саттарга ам кыш коргу

Тараа кезилде

Сүт-Хөл кожуунуң ниитизи-биле 3 муң га культураларын кезер салган турган. Кожуунуң Маадыр, Бора-Тайга Тайга, Ишкинниң дээш, сумуларның хову-шөл тараа кезилдесин ид чорудуп турар. Бо хүнне 800 га суланы болгаш тараа культуралары белеткээ. 1 гектар шөл центнерни ап турар. К девискээринде тус-тус кооперативтер 10 гада чидирг чокка ажаап а уйгу-дыш чок ажылда өөрүнчүг. Тараажылар нерни бичии-даа хилис э бедик агротехниктиг ажылдаар сорулганы са

Бораш

Суг-Аксы суур.

ЧЫМЫШТЫГ ИШТИҢ ЭЭЗИ

Чылдың бир эргилдесинде, кажан бойдузувус алдын-сарыг хевин кедиптерге, чуртувуска кончуг чараш байырлалывыс база катап эглип келир. Ол — чон аразында эң-не буянның мергежилдиг-лерниң хүнү — Башкы хүнүнүң байырлалы. Хой чылдарның дургузунда "башкы" деп мергежилдинге сеткилинден бердинип, чоннуң ажы-төлүңге быжыг билигин берип, даанган ижинге тура-соруун көргүзүп, төлептиг башкы кылдыр ажылдап чоруур аныак удуртук-чунуң дугайында бижикседим. Ол Тес-Хем кожуунуң Шуурмак ниити билиг ортумаа школазының директору Мира Владимировна Шагаачы.

Мира Владимировнаның допчу намдарының одуруглары бодунуң хой санныг үе-чегелери дег бөдүүн. Ол 1969 чылдың май 15-те Тес-Хем кожуунуң Берт-Даг суурунга төрүттүнгөн. 1984 чылда Берт-Даг ортумаа школазын чедишкенин дооскаш, башкы болур изиг күзелин чедип алыры-биле Кызылдың башкы училищезинче кирип алган. 1988 чылда ук училищени эге класс башкызы деп мергежилдиг дооскаш, өскөн-төрөөн суурундан ырак эвесте Белдир-Арыг суурун Чыргаланды ортумаа школазынга ажылдай берген.

Тыва чонувустуң "Аът болуру — кулундундан, кижии болуру — чажындан" деп үлегер домаанда ышкаш, Мира Владимировнаның башкылап ажылының баштайгы базымнарындан-на ажылыңга хандыкшылдыгы көстү берген. "А" деп үжүк билбес чаш төлдүн эртемге сонургалын оттуруп, ооң

хүндүткелин чаалап ап, уругнуң ниити өзүлдесин сайзырадып алыры дээш, оон-даа хой айтырыглар аныак башкының мурнунга нарыны-биле тургустунуп турган. Башкы биле өөреникчинин кады ажылдажылгазынга ада-иениң ролю улуг дээрзин аныак башкы эрте-ле билипкени эки болган. Ада-ие-биле ажылды янзы-бүрү хевирлерге чорудуп, ада-иелерге өөредилгиг семинарлар эрттирп, чаш уругга чоок кижилеринин дузазы кончуг чугула дээрзин оларга билиндирп турган. Башкының баштайгы чээрби беш өөреникчизинин чеден хуузу дээди эртемниг, чурттуң төлептиг кижилери болуп ажылдап чурттап чоруур. Башкының чоргааралы өөреникчилеринде дижит болгай. Оларга наркхоыналдада О.А. Сувакуп, прокурор Б.С. Адыяа, хуу сайгарлыкчы Н.И. Чикей дээш, оон-даа өскелер хамааржыр. Ол өөреникчилерин, ада-иелерин өөретпишаан, бодунуң башкы мергежилдинин сайзыралынче кичээңгейин кошкатпаан. Курстар, семинарларга удаа-дараа билин бедидип ап турган. А 1997 чылда бот-өөредилге-биле ТывКУ-ну дооскаш, дээди эртемни чедип алган.

Чылдар шуужуп эртип, доостурган класстарының саны көвүдөп, башкының дуржулгазы бедип турган. Кызымаккай ажыл-ижи, чедишкенин база арга-дуржулгазын барымдаалап, Мира Владимировна Шагаачыны 2000 чылда Чыргаланды ниити билиг школазының директорунуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралак-

чызынга томуйлаан. Удуртукчу болбушаан, ол өөредилге-кижизидилгениң чаа-чаа технологияларын ажылгаарыңга, мурнакчы арга-дуржулганы өөренип көөрүңге, башкы ажылының янзы-бүрү методтарыңга башкыларын өөредип ап чораан. База ол ышкаш уругларның кадыын быжыктырарынче, күш-культураже кичээңгейни шыңгыы угландырып чораан. Ажылдың угланышкыннары хой-даа болза, башкы кичээлдин шынарын бедидеринче кол кичээңгейни салып турган.

12 чыл дургузунда оралакчы болуп, школаның сайзыралыңга улуг үлүг-хуузуң кириген. 2007-2008 өөредилге чылында Чыргаланды ниити билиг школазы Россияның Президентизинин грантызынга төлептиг болуп, миллион акшаны дузалал кылдыр алган.

2012 чылдың күзүнүңде Мира Владимировнаны Шуурмак школазының өөреникчилери болгаш школаның ажылчын коллективи чаа директор кылдыр уткуп хүлээп алган. Үр чылдарның дургузунда школага директорнуң өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчы болуп ажылдап чораан башкыга ук ажыл солун болгаш билдингир. Директорнуң ажыл-ижи чымыштыг-даа бол, ол коллективинин кижигүннеринге сагыш човаачал, кижии бүрүзү-биле тускай ажылдап билер болгаш башкы өске школага дораан-на ижиге берген.

Билдиг удуртукчу уя дег чылыг-чымчак белең олутка саадаптаан. Бо үе бодуну-биле сайзыраңгай-даа бол, ылаңгыя көдээ школаларга чедир кылыр чүүлдер

кайы хой дээрзин билер бис. Күш-ажылдың баштайгы базымнарын эгелээрде-ле, удуртукчу ажылчын бөлүктү тургузуп, коллективтин кижигүннеринин үзел-бодалын өөренип көрүп, дарый кылыр ужурулуг хемчеглерниң планын чиге тургузуп алган. Ооң келген үези школаның аттестация, аккредитация болгаш лицензия алыр үезинге таварышкан. Мира Владимировна ооң-биле дыка улуг шылгалданы эртип, бүгү хыналданы эки денелге эртип алганы канчаар-даа аажок улуг чедишкени болган.

Тыва чонувуста мындыг мерген сөстөр бары уткалыг: "Хаяазы чырык кижии сорунзалыг". Башкының сеткили биче болгаш ол бо-ла мынчаар демдегледип чугаалаар кижии: "Шуурмак школазында кончуг арга-дуржулгалыг башкылар бар. Чижээлээрге, Михаил Олеевич, Тамара Бегзиевна Хертектер, Людмила Богиевна Чорбаан, Людмила Васильевна Заверткина, Сенти-Айыжы Дегелдеевна Луду, Алдынай Лебенчуконна Иргит, Рада Семеновна Дамбаа дээш, оон-даа өскелер. Оларның чыл-чылы-биле кылып келген ажыл-ижинин түңнелдери-дир. Кижилеринин чүгле хей-аьдын көдүрүп деткир болза эки. Эге школада өөреникчилеривис безин бүгү делегей чергелиг олимпиадаларга киржип, сертификаттарын алганы өөрүнчүг".

Школага күрүңден көрдүңген "ГАЗель" машинаны дарый ап, ооң эрге-ажыын чөптүг чоруктарже угландырып турарын шуурмак-чылар магадаар. Уругларны херин орукка сөөртүп, оларны "Үтүг-аш

Хая" чедир экскурсиялад дыштанылгазында лаге чедирп база школаны ажылчыннарын аржаан-чедирп дээш, оон-даа хытгы ажылдарны чорудуп

Өөреникчилерге таа байдалды тургузар дээш школага септелге ажыл шынарлыг чоруткан. Ол школаның ажыл-агый удлазы-биле директорнуң чызы А.Б. Дулуш кон ажылдаан. Черле ооң уштап-баштап билири — чуга дыка улуг деткимче деп өөредилге шугумунда ген программаже директлазын кирип, ооң соң шуптузун пластик соңгал солаан.

Чаа 2012-2013 өөредилгелде Шуурмак школазы аныак башкыны хүлээп Оларны Мира Владимировна "Мергежилдер ярмарка" чалап эккелген. "Кызы өөредилгелиг доозукч" алган мен. Оларның аф алдын медаль-биле башкы база бар" — деп, гаарланыр. Аныак кал школага ыяап ажылчын турар ужурулуг дээрзин д онзагайлап турар. Аныак лар-биле ажылды планнап хелбээ школалар-биле аф жулга солчур ажылды д дораан-на удурту берге специалистерге улуг де болуп турар.

Чечен ТАРЫ

орус дыл, литер башкызы.

Тес-Хем кожуун,

Чыргаланды суур.

ТУСКАЙ ЧЕПСЕК-ХЕРЕКСЕЛДИ ТАНЫШТЫРГАН

Октябрь 4-те Кызыл хоорайның Арат шөлүңге Россияның хамааты камгалалының тургустунганыннан бээр 80 чыл болган оюн таварыштыр онза байдалдар үзүндө ажыглаар тускай техниканың болгаш дериг-херекселдин көрүлдөзү болуп эрткен. Бо онзагай делгелгени улуг, бичии чурттакчы чондан өске, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының орадакчызы Виталий Монгушевич Бартына-Сады база сонургап көргөн. Келген аалчыларга Тыва Республика талазы-биле өртке удур албанының №1 отрядының даргазы Анатолий Владимирович Фалалеев тодаргай тайылбырны берген.

— Бөгүн Россия Федерациязы-Чазааның Даргазы Дмитрий Медведевтин удур-талазы-биле бүгү чурттуң девис-теринде хамааты камгалалының талазы-биле ниити тренировкалар турар. Мында республи-каның хамааты камгалалының

албаннарының — өртке удур ал-банның, онза байдалдар үзүндө хамааты камгалалының агентиле-линин, айыыл-халап медициназы-ның, күрүнениң биче хемчээлдиг хемелер инспекциязының доктаа-мал белениниң күштерин болгаш чепсек-херекселдерин бараал-

гаткан. Оон аңгыда онза байдалдар үзүндө кижилерни түр када чурттадыр пунктунуң элементизин, өскээр чугаалаарга, майгынны база тургускан. Оон иштинде орун-дөжек херекселдери-биле шимет-тинген сыга тудар оруннар бар, а даштында хову кухнязын дерзэн. Майгыннарны тургузарынче хой эвес үе негетинер, оларның ишти чылыгы, а изиг үеде сериин, чыры-дылга-биле база хандырткан. Чаңгыс майгынга 16 кижичурттаар.

Анатолий Фалалеевтин чугаа-зының соонда шөлде турган ма-шина-техниканы сонургап көрдүм. Оларның аразында амгы үениң негелделеринге дүүшкен, чаарт-тынган тускай шимчеп чоруур дизель-генераторну эскербес аргажок. Оон дузазы-биле онза байдалдар үзүндө электри хан-дырылганын чорудар. Ол Тываның кайы-даа булуңунче чедер аргалыг.

Дараазында "Горыныч" деп аттыг агаар чылыдар тускай маши-наның дугайында материал-техниктиг хандырылга эргелелиниң даргазы Анатолий Париков мын-чаар чугаалады:

— Бо машинаны бир эвес одал-га үстүп, доңган болза, азы ко-тельнаялар ажылдавын барган таварылгаларда ажыглаар. Тускай үндүр октаар рукаваларны объек-тиге чедир 1 км девискээрге бер-гедээшкин чокка шөйүп болур. Рукав дамчытыр үнген агаарның температуразы 100 градуска дең, ынчангаш доңган черни кыска үе дургузунда чылыдыптар. Дизель дузазы-биле ажылдаар. Хайыракан суурга интернатка база өске-даа объектилерге онза байдал тур-

густуна бээрге, бо машинаның ажыктыын херек кырынга көргөн бис. Республикада 2 мындыг тех-ника бар. Оон аңгыда "КамАЗ"-ка үндөзүлгөн шимчеп чоруур ди-зельдиг станцияны көрүп тур силер. Ону бо чылын Тожунуң Тоора-Хем суурга дизель ханды-рылгазы үстү бээрге, 4 хүннүң дургузунда ажылдадып ажыглаан бис.

Бо онзагай машина-техникадан өске, долузу-биле дериттинген өрт өжүрер машиналарны, айыыл-халап медициназының дүрген дуза чедирер машиназын, 140 аът күштүг биче хемчээлдиг хемени база чонга таныштырган.

Ол үеде хову кухнязында чем-ненген кижилерниң шуут үзүктел-бээнин эскердим. Ынчангаш ону черле сонургаар-дыр дээш чоок-

шулай бээримге, бир школаның өөреникчилери чемненген олур. Ол хүннүң чем менюсунда: зыттиг гречка каша, чигирлээн шай, хлеб. Бичии оолдарның чугаалап тура-ры-биле алырга, чем чаагай, тодунгур. Ынчалза-даа олар чүү дээш кудумчуда чемненип турарын тайылбырлап чадаштылар. Чогум аңаа кээп турган кижилерниң үзел-бодалы езугаар эрттирип турар хемчег ажыктыг болгаш солун болган. Ону барымдаалап көрүл-дениң организакчыларының мур-нунга салдырган кол сорулгалар-ның бирээзи — онза байдалдар үзүндө ажыглаар тускай машина-техника болгаш чепсек-херек-селдер-биле таныштырылга чедип алдырган деп чугаалап болур.

Азияна ТАУ белеткээр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатураны дугуржурунунуң чурумунуң дугайында

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламен-тизи) 2012 чылдың сентябрь 25-те хүлээп алган

Бо хойлу Россия Федерациязының конституциязы-биле, "Россия Федерациязы-ның прокуратуразының дугайында" дөдөрүлгү хойлу-биле дүүштүр Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кылдыр кириген кандидатураны дугуржурунунуң чурумун таадып турар.

1 чүүл
Тыва Республиканың прокурорун Тыва Республиканың Баштыңы-биле болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралы-биле (парламентизи-биле) дугуржулга езугаар Россия Федерациязының Чиңгине прокурору уйлаар.

2 чүүл
Россия Федерациязының Чиңгине прокурору Тыва Республиканың Баштыңы-биле Тыва Республиканың прокурорун албан-дужаалга томуйлаарыга чөпшээрел-бээр дугайында чагааны чорудар.

3 чүүл
1. Тыва Республиканың Баштыңы Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатурага аарыштыр чоруткан чагаазын оон кирген үндөн эгелээш, 14 хонук хуусаада аарып көөр.

2. Тыва Республиканың Баштыңы Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатураны дугуржулга езугаар Россия Федерациязының Чиңгине прокурору аарыштыр чоруткан чагаазын оон кирген үндөн эгелээш, 14 хонук хуусаада аарып көөр.

прокурорунуң албан-дужаалынга томуй-ладыр кандидат-биле амы-хууда ужуражыл-ганы кылдыр эргелиг.

3. Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга кириген кандидатураны чөпшээрээринин азы чөпшээрэвезинин дугайында Тыва Республиканың Баштыңының шийтпирин чарлык хевирлиг кылдыр хүлээп алыр.

4. Тыва Республиканың Баштыңы Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунуң Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кылдыр саналдап турар кандидатуразыга чөпшээрелин бээринин дугайында чоруткан чагаазын база Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатураны чөпшээрэжиринин дугайында азы хүлээ-везинин дугайында чарлыкты Тыва Респу-бликаның Дээди Хуралынче (парламен-тизинче) чорудар.

4 чүүл

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) сессияның чоокку хуралыга Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатураны чөпшээрэжиринин дугайында айтырыгны көөр.

2. Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандида-тураны көөрүн болгаш Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) сессиязының хуралыга айтырыгны дараазында көөрү-биле материалдарны белеткээрин Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) Регламен-

тизи-биле доктааткан чурум езугаар боттандыраар.

3. Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатураны дугуржул чугаалажыр дугайында айтырыгны Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) сессиязының хуралыга көөр ай, хүннүң дугайында медээни Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунга дыңнадыр.

4. Тыва Республиканың Дээди Хура-лының (парламентизинин) сессиязының хуралыга Тыва Республиканың проку-рорунуң албан-дужаалынга томуйладыр кандидаттың олуржуу албан болур.

5. Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандида-тураны Тыва Республиканың Дээди Хура-лының (парламентизинин) сессиязының хуралыга таныштырылар Россия Федера-циязының Чиңгине прокурору азы оон төлээзи боттандыраар.

6. Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидату-раны чөпшээрэжиринин (чөпшээрэвезинин) дугайында Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) шийтпирин доктаал хевирлиг кылдыр хүлээп алыр.

5 чүүл

1. Бир эвес Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатураны Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) хүлээп албаан таварылгада база ол ышкаш, бир эвес Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) кандидатура талазы-биле шийтпир хүлээп албаан болза, Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга ол канди-датурага хамаарыштыр чөпшээрэжилге чок болган деп санаттынар. Бо таварылгада Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) беш хонук дургузунда Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйладыр кандидатура-биле

консультацияны кылдыр.

2. Тыва Республиканың Дээди Хура-лының (парламентизинин) консультация түннелдерин барымдаалап, Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунуң Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаары-биле саналдаан кандидатуразын бо Хойлу-биле доктааткан чурум езугаар болгаш хуусааларда катап көөр.

3. Бир эвес Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйлаар кандидатураны катап көрүп турда, хүлээп албаан болза, ол кандидатура Тыва Республиканың прокурорунуң албан-дужаалынга томуйладыр чөпшээрел албаан деп санадыр. Тыва Республиканың про-курорунуң албан-дужаалынга томуйлаар чаа кандидатураны дугуржурун бо хойлу-биле көрдүнген чурум езугаар боттандыраар.

6 чүүл

1. Тыва Республиканың Дээди Хуралы-ның (парламентизинин) доктаалын, ону хүлээп алган соонда, беш хонуктан орай-татпайн, Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунче болгаш Тыва Республиканың Баштыңынче чорудар.

2. Тыва Республиканың Дээди Хуралы-ның (парламентизинин) доктаалы-биле кады хары угда Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунче Тыва Республиканың Баш-тыңының чарлыгын чорудар.

7 чүүл

Бо хойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2012 чылдың сентябрь 25

№ 1553 ДХ-1

10. Оксана Александровна
Ызыл хоорайның «Совет Э
Маадыры Н.Н.Макаренко ат
ицейи» муниципалдыг автоном
илигиниң албан черинин башкы

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДА

Эрзин кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына немелделерниң дугайында

2012 чылдың октябрь 2 №53/279-6 Кызыл хоорай

2011 чылдың апрель 13-те Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының Эрзин кожуунун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының №159/720-5 доктаалы-биле устулган Эрзин кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына кандидат талазы-биле саналды чугаалажып турар, «Россия Федерациязының хамаарынын соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол адылдарының дугайында» Федералдык хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузунга

дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1983 чылда төрүттүнген, чедир дооспаан дээди эртемниг, Эрзин кожуунун БПК МУБ-тун директору чурттап турар черинден депшитарген Вадим Хүлер-оолович Монгушту Эрзин кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаар.
2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

Тес-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2012 октябрь 2 № 53/280-6 Кызыл хоорай

Тес-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү, тал турар черинден депшитарген Наталья Кечил-ооловна Полумун билдишкенин чугаалажып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдык хоойлунун 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Рес-

публиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1956 чылда төрүттүнген Наталья Кечил-ооловна Полумун Тес-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгелеринден хостаар.
2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарына парлаар.

ДЫҢНАДЫГ

Тес-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде доозулганы-биле Россияның Күрүне Думазынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге), хөй-ниити каттыжышкынына, Хем кожуунун Төлээлекчилер хуралдарына депутаттар мандаттарын хуваарына, кандидаттар даңзын депшитар политиктиг партияларга соңгукчуларның ажылдап, хаал, өөренип, чурттап турар черинин аайы-биле Тес-Хем кожуунун (бадылаар бир кежигүнү) девискээр соңгулда комиссиязының составының кезин четчелеп турарының талазы-биле саналдарны хүлээп ал эгелээнинин дугайын Тыва Республиканың соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Тес-Хем кожуунун девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден он хонук дургузунда дараазында адреске кирип болур: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел.(39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаттарның 2012 чылдың октябрь 14-де болур соңгулдаларының талазы-биле кандидаттарның соңгулда фондузунче кирген болгаш оон чарыгдан акша-хөреңгизинин дугайында дыңнадыг

2012 чылдың октябрь 1 № 05 09/327 Кызыл хоорай

Политиктиг партияларның регион салбырларының соңгулда фондузунче кирген ниити акша-хөреңгизинин база оон чарыгдалының дугайында медээ (Россияның Ажаалга банкызының берген медээлери-биле)

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының немелде соңгулдалар Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы 2012 чылдың сентябрь 29-тун байдалы-биле

№	Соңгулда округунун ады	Кандидаттың ады-сывы	Эгезинде артканы	Кирген акша-хөреңги, шупту	Чарыгдалыг акша-хөреңги, шупту	Төнчүзүнде артканы
1	2	3	4	5	6	7
1	Барыын-Хемчиктин № 7	Артур Николаевич Алеет	10	1	-	10
		Буян Анатольевич Биче-оол	10	14000	13590	420
2	Улуг-Хемнин № 12	Снежана Валериевна Монгуш	10	-	-	10
		Радислав Николаевич Наважап	10	13400	12900	510
	Шупту:		40	27400	26490	950

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б. ОНДАР.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың девискээринге хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында хоойлужудулга хажыдышкынының чылдагааннарын илередиринин чурумун бадылаарының дугайында

2012 чылдың февраль 13 № 63 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Хоорай тудуунун кодекзинин 62 чүүлүнүн 3 кезээнде тур Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

кынарларының чылдагааннарын илередиринин капсырган чурумун бадылаар.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда», «Шын» солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2012 чылдың февраль 13-те №63 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге хоорай тудуунун ажил-чорудулгазын чорудулгазының хажыдышкынының чылдагааннарын илередиринин чурумун

Россия Федерациязының Хоорай тудуунун кодекзинин 62 чүүлүнүн 3 кезээнде аңаа объекттерге хамаарышкан хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында чорудулга хажыдышкынының илередиринин чурумун бо чурум тодарадыр. Кижилеринин кадыына болгаш чурт-тузунга, капитал тудуунун объектилеринин, тудуунун үезинде кижилеринин юридиктиг черлеринин өңчү-хөреңгесинде хара чедирген таварылгада хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында чорудулга хажыдышкынының чылдагааннарын тургузар (моон соңгаар—хора эри).

хыналдазын бо чурумун 4 пунктузунга дүүштүр чорудар.

6. Техниктиг комиссияны тургузарын ойталаан дараазында таварылгалар:
 - а) Капитал тудуунун объектилеринин капитал септелгезинин, эде тургусканының, тудуунун талазы-биле ажилдарның күүселдезинин кылдынмааны;
 - б) кижилерге (кижиге) болгаш юридиктиг черлерге (юридиктиг черге) хора чедирбээн болза;
 - в) кижиге азы юридиктиг черге биче хемчээлдин хоразын чедирген таварылгада, ону техниктиг комиссияны тургузарының бетинде эткен болза.

Тыва Республиканың өртектер тургузуу болгаш тудуг хайгааралының Чурт-инспекциязының күрүне албанының ул турар техниктиг комиссиязы хоойлужудулга хажыдышкынының чылдагааннарын илередип турар.

Техниктиг комиссияны тургузарының илередиринин инспекцияның көөр тааны болза:

- а) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнының төлээлери;
- б) Девискээринге хора чедирген таварылга болган черден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнының төлээлери;
- в) эртем-шинчилел болгаш төлөвилел институттарының специалистери;
- г) хамаарылга чок эксперттер;
- д) тускай организацияларының болгаш албан черлеринин төлээлери.
- 9) Техниктиг комиссияның ажылынга хайгааракчылар хевиринге дараазында кижилер болгаш (азы) юридиктиг черлер азы оларның төлээлери киржип болур:
 - а) хуу тудугчу;
 - б) чагыкчы;
 - в) капитал тудуг объектилеринин төлөвилел документилеринин белеткелинге инженерлиг шинчилел ажилдарын чорудуп

турар чер;

- г) капитал тудуг объектилеринин төлөвилел документилерин белеткеп турар черлер;
- д) капитал тудуг объектилеринин капитал септелгезин, эде тургузуушкунун, тудуун чорудар чер;
- е) тудуг болгаш төлөвилел адырында тускай эксперт организациязының төлээлери.

Техниктиг комиссияның ажылынга хамаатыларның болгаш оларның каттыштырылганының төлээлери киржип болур.

10. Хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында хоойлужудулга хажыдышкынының чылдагааннарын илередиринин чурумун бо чурум тодарадыр. Кижилеринин кадыына болгаш чурт-тузунга, капитал тудуунун объектилеринин, тудуунун үезинде кижилеринин юридиктиг черлеринин өңчү-хөреңгесинде хара чедирген таварылгада хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында чорудулга хажыдышкынының чылдагааннарын тургузар;

11. Бо чурумун 10 пунктузунда айтылган айтырыгларны шийтирлээринге техниктиг комиссия дараазында хемчеглерни эрттирер эргелиг:

- а) капитал тудугун объектилеринин, ол ышкаш хора чедиртинген кижилеринин болгаш юридиктиг черлеринин өңчү-хөреңгизинин көрүлдези;
- б) Тыва Республиканың эрге-чагырга органнының, тус чер бот-башкарылга органнының, юридиктиг черлеринин болгаш кижилеринин, девискээр планының, девискээр планировказының, чер ажыглаарының дүрүмнеринин болгаш хуу тудугун, архитектуруг-тудуг төлөвилээринин (инженер шинчилел ажилдары-биле каттай) капитал тудуг объектилеринин, ниити болгаш тускай журналдар; күүсекчи документация болгаш өске-даа документилер, материалдар болгаш дыңнадылган документилеринин хоолгазының негелдези;

в) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының күүсекчи органнының, тус чер бот-башкарылга органнының удуртукчуларын кижилерге болгаш юридиктиг черлерге хора чедирген фактылар талазы-биле тайылбырны, дыңнадылгаларны, справкаларны, документилерни алыры;

- г) экспертиза, шинчилел ажилдарын болгаш өске-даа хемчеглерни организастап чорудары.

12. Хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында хоойлужудулга хажыдышкынының чылдагааннарын тургузарының хуусаазын техниктиг комиссия тургузарының дугайында шийтирнин хүлээлгезин көрүп тургаш, төлээлеттирген орган тодарадыр.

13. Техниктиг комиссияның ажылын болгаш ону тургузарының чурумун төлээлеттирген орган тургузар.

14. Техниктиг комиссияның ажылының түннелдери-биле дараазында чүүлдерни тургузар:

а) хоойлужудулганың хажыдышкынының түннелинде кижилеринин кадыына, юридиктиг черлеринин өңчү-хөреңгизинге хора чедиртинген таварылганың чылдагааннары;

б) буруулуг деп айткан байдалдарның дугайында;

в) кижинин ажил-амыдыралының чедимчелиг байдалдарын каттай тургузарының талазы-биле чугула хемчеглер.

15. Техниктиг комиссияның ажылынга оон кежигүннеринин чартындан эвээш звес кижир киржир болза, техниктиг комиссияны хуралы бүрүн эргелиг. Техниктиг комиссияның шийтирнин оон кежигүннеринин хөй кезинин үнү-биле хүлээп алыр. Техниктиг комиссияның үндүрген түннелин немелде хыналданы чорудуп болур төлээлеттирген орган бадылап болур.

16. Техниктиг комиссияның үндүрген түннелин хоолгазын ону бадылаан хүнден 10 хонуктун дургузунда чорудар (тыпсыр):

а) хора чедиртинген кижилерге болгаш юридиктиг черлерге;

б) хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында хоойлужудулга хажыдышкынының чылдагааннарын тургузуп тургаш, хайгааракчылар хевиринге киржип турган сонугаан кижилерге;

в) хамаатыларның болгаш оларның каттыжышкынының төлээлери.

17. Сонугаан кижилер, ол ышкаш хамаатыларның болгаш оларның каттыжышкынының төлээлери бо чурумун 9 пунктузунда айтылган езугаар, техниктиг комиссияның шийтирнин-биле чөпшээрешпейн турар таварылгада, суд чурумун езугаар шийтирнин чедип ал болур.

18. Россия Федерациязының айыттыган объектилеринин айыл чок ажыглалын хандырар адырда хамаарылганы таарыштырып турар өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актыларына болгаш федералдыг хоойлуга дүүштүр капитал тудугун ажыгдалга кирип турар объектилеринге хамаарыштыр хоорай тудуунун ажил-чорудулгазының дугайында хоойлужудулга хажыдышкынының чылдагааннарын тургузуп турар.

КӨП-СӨӨКТҮҢ МУРНАКЧЫ МАЛЧЫНЫ

Ыдыктыг Бай-Тайганың делгемнеринде элбек балык-байлаңныг, шапкын суглуг хемнерниң, эм шынарлыг, кылаң, арыг суглуг аржааннарның, суг куштары турлаглаан хөлдерниң, көктүг-шыктыг шынааларның, аң-мең ээлээн арга-арыглыг дагларның, тайгаларның бойдус чурумалының чаражын көргөн кижилер магадап ханмас. Ында кандыг ыяшты, үнүштү, чечекти, катты, аңны, кушту, балыкты чок дээр боор. Кадар ойттуг, делгем одарларлыг, тараа тарыыр сугаттыг шөлдерлиг, кижиниң тодуг-догаа амыдырап-чурттаарыга чаяттыг кайгамчык онза оран. Ылаңгыя мал азырап өстүреринге дыка таарымчалыг чер, ооң ачызында Бай-Тайга бурунгу шагдан бээр малчыннар чурту болуп ады алгаан. Өгбелериниң буянныг херээн амгы үениң төлөптиг салгакчылары — ажил-ишчи, эртембиллиг бай-тайгажылар, чедишкенин уламчылап, сураглыг хоочуннарының ат-алдарын уламна бедилип, көргүзүглерин бедилип чоруурлар...

Эрткен чүс чылдың бежен чылдарындан бээр Тываның колхозтарының малчыннары ниитиниң малының баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, уксаазын экижидер дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турганнар. Бай-Тайганың малчыннары бо чугула херекке кончуг идепкейлиг киришкен. "Тиелелге" колхозтун мурнакчы хойжузу Үрүле Кандан 1959 чылда чүс баш төрүүр хойга онааштыр 147 хураганы менди доруктургаш, бир баш хойдан 3,3 кг дүктү кыргып алгаш, Тываның хойжуларының аразына чарышка тиелелгени чедип алган. Ажил-ишчи малчын Үрүле Шыраповна Канданга Социалист Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан. Бо бедик шаңналды Тываның төөгүзүнде бир дугаар алган херээжен кижилер ол. Буянныг ава, он ийи оолду, кысты божаш, өстүрүп кижизиткен маадыр ие. Шапкындыг ийи дакпыр маадыр атты чедип алган бөдүүн херээжен кижилер Россия Федерациясында ховар, харын-даа чок болуп чадавас.

Үрүле Шыраповна Кандан бодунуң кызымак күш-ажылы-биле шыларгап үнген, ат-сураа алгаан. Тываның болгаш Бай-Тайганың төлөптиг уруунуң бирээзи болу берген, бо кайгамчык ажил-ишчи малчыга, эрелдиг, эрчим авага чоргаарланыр бис. Ооң хөйге, ылаңгыя аныяктарга, үлегер-чижек болур амыдыралының, ажил-ижиниң, ажыктыг арга-дуржулгазының дугайында номнар, солуннар, сеткүүлдерге хөй удаа бижээн. Тываның Улустун чогаалчызы Салчак Тока бо малчынның дугайында "Күш-ажылдың Маадыры" деп номну бижээн.

Малды ажаап өстүрериниң талазы-биле байлак арга-дуржулгалыг малчынның үлегер-чижээн эдерген, ону дөзөп салгаар күзөлдиг, чүткүлдүг аныяктар Бай-Тайганың колхозтарына (1961 чылдан бээр совхозтарына) эвээш звес турган. Оларның бирээзинге маадырның чаңгыс чер-чурттуглары Херелмаа Айдын-ооловна биле ооң өөнүн ээзи Сандүү Лама-Сүрүнович Салчактар хамааржыр. Оларның аалына каш удаа чедип,

ужуражып, чугаалажып чораан болгаш, малчыннарның ажил-ижиниң көргүзүглериниң, арга-дуржулгазының, амыдыралының дугайында билип алган мен.

Херелмаа Салчак хүндүлээчел, чазык-чаагай, чугаакыр малчын болду.

—Мырыңай аныявыста, кайы-выс-даа он тос харлыг тургаш, 1957 чылда "Тиелелге" колхозтун бир кодан анайын кадарары-биле хүлээп алган бис. Күш-ажылчы намдарывыс ынчаар эгелээн чүве. Оон кодан төрүүр өшкү кадарар онаалданы берген. Арга-дуржулгазы чок аныяк улуска кыштын соогунда, чайның изинде өшкү кадарары, оларны дүн-хүн чок хайгаараары, чаш анайларны онча-менди доруктурары, ажаары дыка-ла берге боор чорду деп, малчын чугаалап орат. Эрес-кежээ, мал ажылына мергежири, мурнакчыларның үлегер-чижээн эдерер быжыг тура-соруктуг, изиг күзөлдиг улус болгаш, кандыг-даа бергелерге торулбаан. Ажил-агыйның мурнакчы малчыннарының санына олар кирип, мактадып, шаңнадып эгелээнер.

"Тиелелге" колхоз "Тээли" совхозтун салбыры болу бээр, мал ажылына кызымаан көргүзе берген аныяктар Херелмаа биле Сандүүге ангор өшкү кадарар харысалгалыг даалганы берген. Бо кодан Тываның дуржулга станциязының уксаалыг ангор өшкүнү Тыва АССР-ге азырап өстүрер талазы-биле эртем-шинчилелдер чорудар дуржулга төвү кылдыр организастан. Ангор өшкүлери кадарар, ажаар, чегерер, эдержилгезин чорудар, чаш төлүн ажаап-тежээр болгаш өске-даа бо уксаалыг малдың баш санын өстүреринге, уксаазын экижидеринге аныяк малчыннарны дуржулга станциязының мал ажылының тускай эртемниглери өөредип, арга-сүмезин берип турганнар. Көдээ ажил-агый эртемнериниң кандидады Дондок Дашиев биле мал ажылының талазы-биле тускай эртемниг Иргит Көгел бо коданга үргүлчү кээп тургаш, биче звес эртем болгаш практиктиг ажылды чоруткан. Оларның ачызында малчыннар бирги класстың

болгаш элита уксаалыг хөй ангор өшкүлери өстүрер, продуктулуун бедидер херекке улуг үлүүн киригеннер.

1964 чылдан эгелээш малчыннар ангор өшкүлери өстүрер дээш бүгү күжүн үндүрүп, арга-дуржулгазын ажыглап келген түнелинде чылдың-на чүс баш төрүүр өшкүге онааштыр чүстен чүс чээрби чедир ангор анайларны онча-менди доруктуруп, бир баш өшкүдөн ортумаа-биле 1,8 килограмм дүктү кыргып ап турган. Чыл бүрүдө бо малчыннар 300 ажыг уксаалыг ангор анайларны үзүп берип келген. Бо дээрге бодунуң онаашкан ажил-херээнге сагыш-сеткилинден бердинген кежээ, малдың чаш төлүн онча-менди доруктурар, өстүрер талазы-биле билиглиг, мергежилдиг Херелмаа Салчактың буянныг холдары-биле шаразын сывыра тудуп, "Аккыр, чараш ангорларым" деп эргеледип чорааш, өстүрүп каан семис, тодуг-догаа, кадык ангор анайларыдыр. Республиканың совхозтарына, хуу кижилеринге оларны садарын организастан келген, ынчангаш дыка хөй көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери, хамаатылар ангор өшкүлери өстүрүп эгелээн. Чүге дээр, ол үеде ангор өшкүнү дүгүнүн өртээ улуг-даа, ону хереглээр улус Совет Эвилелиниң республикаларына хөй-даа турган.

Херелмаа биле Сандүү Салчактар чээрби ажыг чылдың дургузунда ангор өшкү кадарары келгеш, ооң баш санын өстүрген, уксаазын экижиткен, бээр продукциязын көвүдеткен. Бай-Тайганың Көп-Сөөк девискээринге ангор өшкүнү өстүрүп болурун оларның ажил-ижи, арга-дуржулгазы эртем езугаар көргүзүп бадыткаан. Орта үндезилээш, аңаа ангор өшкүнү өстүрер "Кызыл-Даг" совхозту 1989 чылда организастан. Бо малчыннар ангор өшкүлери каяа кадарарын, анайларын канчаар ажаарынын, доруктурарынын арга-дуржулгазын кончуг эки билерлер. Бо дугайында кысказы-биле таныштырарын Херелмаа Айдын-ооловнадан билээн мен.

— Ангор өшкүлери хүн эрте дээр, хүн орай ажар хая-даштыг дагларга, сугаттыг черлерге тааржыр. Кыштагга, күзегге, чайлагга, чазагга ындыг девискээрлерни шилип алыры чугула. Чаш анайларны доңуруп болбас, өйлей эмзирер, ойтка кире бергеннери даг эдээнде хаяларлыг ыжык черлерге кадарып хайгаараар, аңаа олар дешкилежи халыыр, мага-боду, даваннары быжыгып сайзыраар — деп, ол тайылбырлады.

Допчузу-биле чугаалаарга, Бай-Тайгага болгаш Тывага ангор өшкүнү өстүреринге улуг үлүүн кириген, онаашкан херээнге бердинген малчыннар болуп турар. Оларның күш-ажылын Тыва Чазак бедии-биле үнелээш, бедик шаңналдарны тывыскан. Херелмаа Айдын-ооловна Салчакты Күш-ажылдың Кызыл Тук, "Хүндүлелдин демдээ" орденнер-биле шаңнаан, "РСФСР-ниң көдээ ажил-

Хойжу Херелмаа Салчак.

агыйның алдарлыг ажилдакчы" хүндүлүг атты тывыскан. Сандүү Лама-Сүрүнович Салчакты (ам бистиң аравыста чок) Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле шаңнаан, "Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны" хүндүлүг атты берген. Бүгү күш-ажылчы намдарын мал ажылына тураскааткан малчыннар Чазактың шаңнал-макталдарына улам сорук киргеш, көргүзүглерин улам көвүдөдип келген...

Эрткен чүс чылдың тозан чылдарының эгезинден бээр Россияның, ооң иштинде Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдөзүнгө, ниитилел-политиктиг тургузуунга мурнукузундан өске демократтыг чаартылгалар эгелээн. Ооң-биле чергелештир чурт бергелерге таварышкан. Ол үеде Россияга, ооң иштинде Тывага рынок экономиказынче шилчириниң эң-не берге чылдары турган. Барааннар, кывар-чаар материалдар шуут ховартаан, өртөк-үнези хемчээл чок улгаткан, акша-көпөк ховартаан, бүдүрүлгелер, организациялар хоозураан, буурап дүшкен. Ооң түнелинде чурттуң экономиказы баксыраан, кудулап баткан. Тывага байдал база-ла ындыг турган, ынчангаш үлетпүр бүдүрүлгелер, совхозтар буурап дүшкен. Херелмаа Салчак ажилдап турган "Кызыл-Даг" совхозу буурап дүжөргө, арга-дуржулгалыг, ажил-ишчи, кежээ кижилер болгаш, ажил-төлү-биле демнежи алгаш, бодунуң бердинген, мергежээн херээ мал ажылын уламчылааш, чедишкенин ажилдааш, хөй малды өстүрген, аныяктарга үлегер-чижээн көргүзүп чоруур Бай-Тайганың ат-алдарлыг, орден-хавыялыг хоочун малчыннарының бирээзи болуп турар.

2012 чылда Ыдыктыг Бай-Тайганың көдээ ишчилери мал

ажылының талазы-биле түнелдерни чедип алганар Наадымын эрттир чаалап алгаш, он миллион шаңналынга кожуун болган. Бо улуг үлүг бүдүреринге бодунуң күлүүн Херелмаа Айдын-ооловна кириген. Ынчангаш малчын Кызылга болгаш байырлалының хемчегидепкейлиг киришк Булактың Өглер хоорай ооң-биле ужуражыр болган мен.

Совхоз буурап дүшк бодунуң хуузуна малчы өстүрүп, багай звес а чурттап чоруурун ол ч ниитизи-биле малының муң баш ашкан, ооң иш өшкү эң-не хөй, 500-500 берген. Инек, чылгы мал Хоочун ишчи Херелмаа Бай-Тайганың муң мал чыннарының одурууне.

— Бо чылын бисте, Кө бир муң ажыг баш малды Херелмаа Айдын-ооловна немешкен. Ону бадыт документилерни кириер дээр, бежен ажыг чур дургузунда мал кадары өстүрүп, чаш төлүн менд туруп келген ат-алдары, а чүглө Көп-Сөөккө, Бай билдингир звес, Тывага малчын болгай — деп, суму чагыргазының дарга Сарыглар чоргаарал-биле лаанын дыңнаан мен.

Мурнакчы малчын, бу Херелмаа Айдын-ооловна тың, ооң ажил-төлүнүн ижинге чедишкенин, ралына аас-кежикти күз ляр.

Таан-оол ХЕ

Авторнуң тырттыра

«БОДАРЛАДЫҢ» СЫЛДЫСТАРЫ

Бир чыл бурунгаар республиканың Р.Д.Кенден-Биль аттыг нити өөредилгениң хөгжүм болгаш уран турулга школазының чанынга С.В.Чапчынның удуртулгазы-биле уругларның «Бодарал» кино студиясы тургустунган турган. Ол бо чылын өөредилгелери-биле кады делегей чергелиг элээдилер болгаш уругларның «Дерсунуң дириг кокпазы» деп кинофестивальга бир дугаар киришкени ол.

С.В.Чапчын ооң мурнунда Бай-Кожуунуң «Авырал» кино студиязынга ажилдап турган. Анимациялыг кинолар турарына мергежиг берген удуртулгазының эге кокпазын оон алган турган. Бо чылгы фестивалга ооң өөреникчи анимациялыг кинога чок кычы ажилын кириштирген. Фестивальдың жюри даргазы Александр Соколов уругларның «Бодарал» кино студиязының анимациялыг киноларына бедик үнелелер берген. «Хек», «Мыйыс кеткен» деп мультфильмнери 1-ги

болгаш 2-ги чергениң дипломна-рынга төлөтүг болган. Улуг солун хемчегиниң чамдык киржикчилериниң бодалдары-биле үлештивис.

Саян Санчат, 7 класс: «Бо солун кинофестивальга бир дугаар кирип тур мен. «Хек» деп мультфильмни тургузарына кириштим. Бо ажилды кылыры дыка солун. Баштай ооң маадырларын чуруп алып, оон компьютерге киригеш, ону шимчээшкнче кириер. Чоорту ажилывысты дооскан бис. Ажилывыстың түнели эки болганына дыка өөрүп тур мен».

Надя Сат, 6 класс: «Бир чыл

бурунгаар уругларның «Бодарал» кино студиязының удуртукчузу Сергек Валерьевич башкының удуртулгазынче өөренип кирип алган мен. Башкывыс биске мультфильмнерни канчаар кылырының «чажыттары» ажыдып өөреткен. «Мыйыс кеткен дилги» деп мультфильмниң маадырларын пластилинден кылып белеткээринге киришкен мен. Видеокамерага тыртыргаш, оон компьютерге кириген соонда, шимчедип эгелээри кончук солун. Ажилывыс эки деп үнелелди алганынга кызыгаар чок өөрүп тур бис. Моон-даа сонгаар чаа-чаа мультфильмнерни чогаадып кылыр бис».

Сергек Валерьевич, силерниң удуртуп турар уругларның «Бодарал» кино студиязынга, ооң «сылдыстарына» чайынналчак чедишкннерни күзедим.

Көк-оол САЛЧАК,
башкы.

Тээли суур.

Специалистиң тайылбыры

БАШКЫЛАРНЫҢ ЭРТЕ ПЕНСИЯЗЫ

Маңаа дораан кол чүүлден эгелеп аалы: башкы уруглар албан черлеринге 25 чыл ажылдаан ажыг болза, назы-харындан хамаарылга чокка пенсияже эрте үнүп болур. Ооң-биле холбаштыр айтырыг тургустунуп келир: чүнү педстаж кылдыр санаарыл база кандыг организацияны уруглар албан чери кылдыр санаарыл?

Башкылар ажылдап турган чериниң ады болгаш ооң турган албан-дужаалы Чазаның 2002 чылдың декабрында дүгжүр болза, педстаж кылдыр санаар. 20 чылдың сентябрь 1-ге үеде башкының ажылдап турган ажыл нормазындан алыг чокка санап үндүрер. 20 чылдың сентябрь 1-ден үелерни башкының кол азы немелде ажылдап турган, чогуур нормага чедир анын барымдаалаар.

7 класс болгаш көдээ ар башкыларының ажилын долузу-биле санаар, чүгле и школага ажылды санаар. Чангаш башкыларның эрте даңзы езугаар азын

сагыттынар, ону хажыдып болбас. Херек кырында 25 чыл стаж кылдыр чүнү канчаар бадыткап болурул дээрзи — белен эвес айтырыг. Чүге дээрге күш-ажыл дептерин езугаар шупту үелер педстажче кири санаттынмас. Ол дээрге, боттары шалың чок шөлээп ал турганы, билиг бедидер курстарга өөренип турганы, 1992 чылдың октябрь 6 соонда уруун 1,5 хар азы 3 харга чедир азырап турган үе.

Ынчангаш 25 чыл иштинде ыңдыг үелери бар болза, ону чогуур, справка-биле бадыткаар апар. Башкыларга пенсия тыпсырда кол бергедежир чүүлдер: күш-ажыл дептерин долуруп тургаш, албан-дужаалдарның база өөредилге черлериниң аттарын шын эвес бижип каапканы болуп

турар. Бир эвес ыңдыг карыш-кактарны эскерип каан болзунарза, администрацияга ону эде бижип бээриниң дугайын дораан дыңнадыры чугула.

Бир эвес шын эвес бижилгелер эрткен үелерде бар болза, чогуур документилен чыыр, чижээ, өөредилге чериниң адын солаан дугайында дужаал, өөредилге чериниң уставы, албан-хүлээлге инструкциязы, тарификация даңзылары дээш, оон-даа ыңай.

Пенсиялаар мурнунда бир чыл бурунгаар башкылар база оон-даа өске кижилер чурттап турар черинде Пенсия фондузунун эргелелинге чеде бергеш, бодунун хууда агар санындан ушта бижилгени кылдыртып алырын сүмелээр-дир бис. Башкылар аңаа пенсияже эрте үнеринге үндезин болур кодтар (ЗП80ПД, ЗП80РК, 28-ПД, 28-ПДРК) ыяап турарын хынаары чугула.

Чойгана НАМЫ,
Пенсия фондузунун Тывада салбырының пенсия эргелери тодарадыр килдистиң удуртукчузу.

Кадык камгалал адырында

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУ ДЭЭШ...

Бүгү чырык чер кырында чурттакчы чоннуң аныяк назынында янзы-бүрү чылдагааннардан доктаамал өлүп хорап турары канчаар-даа аажок дүвүрелди болдуруп турар. Аар аарыгдан, орук озал-ондааның түңнелинде, азы кандыг-ла-бир хай-халаптың уржуундан хып дээн чалы назынында аныяк кижилер кезээ мөңгедө чырык өртемчейден элекке чарлып турары хомуданчыг.

Бистиң республикада база бо талазы-биле байдал нарын болуп артып турар. Ынчангаш чоокта чаа Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдун даалгазы болгаш деткимче-биле 2012 чылда чаа тургустунуп, бодунуң ажылын эгелээн Тыва Республиканың эмчи-социал айтырыгларының эртем-шинчилел институту болгаш эргелели «Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң өлүп хораар чоруун кызыларының курлавырлары болгаш айтырыглары» деп монографияны чырыкче үндүрген. Ук ажылды институтун директору М. Т. Оюн, директорунун оралакчызы Л.И. Куулар болгаш эртемден К. Д. Аракчаа белеткеп, кол тургузукчулары болган. Монографияда республиканың чурттакчы чонунуң 2001-2011 чылдарның дургузунда өлүп хорап турарының талазы-биле ханы сайгарылганы кылганы онзагай.

Бистиң республикада сөөлгү 11 чылдың дургузунда чыл санында ортумаа-биле 3949 кижичок болуп турар. 2001-2005 чылдарда чыл санында 4348 кижичок, а 2006-2011 чылдарда чыл санында 3608 кижичок амы-тынындан чарлып турар, оларның 2085 кижичок эр, 1523 кижичок херээжен, ай санында 174 эр, 127 херээжен улус чок болуп турар. Бо көргүзүлгелерден алгаш көөргө, хөй кезинде эр улус чок болуп турар. Эр улус арага-таакпының уржуундан тывылган янзы-бүрү аарыгларның, даштыкы чылдагааннардан (орук озал-ондаа, хорананган, амы-тынынга четтинген чоруктар дээш, оон-даа өске) чок болуп турар.

Сөөлгү чылдарда чүрек-хандамыр системазының талазы-биле бедик көргүзүлгелер Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларда, ол ышкаш Би-Хем, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Кызыл, Сүт-Хөл, Танцы кожуннарында демдеглеттинген. Оон аңгыда Тывада туберкулез аарыы кедереп турарын демдеглевес аргажок. Бо талазы-биле бистиң республиканың көргүзүлгелери 2009 чылда ортумаа россияйи деңгелден 2, 7 катап хөй болганы

коргунчуг.

Сан-фактылардан алгаш көөр чүве болза, херээжен улуска бодарга, эр улус барык ийи катап хөй амы-тынындан чарлып турар. Эргим, чоок кижилеривис чүге эрте-ле бисти каапкаш чоруп турарыл? Россияда эр улустун чурттаар назыны 67-69 хар болза, а херээжен улустун 75 хар болуп турар. Көрүңер даан, херээжен кижичок оонун ээзи чокка барык 10 хире чыл чааскаан чурттап чоруур. Эр хиндиктиглериниң назынының кыска болуп турарының чылдагаанын эмчилер мынчаар чугаалаар:

«Эр улус хөй кезинде таакпылаар болуп турар. Арага-дары, наркотиктиг бүдүмелдерниң хоразын чугаалаан-даа ажык чок. Ол ышкаш аар, кадыкка хоралыг ажил-агийны колдуунда эр улус кылып чоруур. Оон аңгыда олар сагыш-сеткил талазы-биле кыс улуска бодарга, дүрген алзычал, ишти-хонну уян. Чижээлээрге, кыс улус бодунуң амы-тынынга четтинер дээш, долгандыр турар кижилерни психологтук байдалга коргудуп алып, а херек кырында ону кылбас болур. А эр улус ыңдыг сорулганы салып алган болза, ону чедер дээш байгы күжүн салыр».

2011 чылда чурттакчы чоннуң өлүп хораарының талазы-биле сан-фактылардан алырга, эр улус 57 хуу, а кыс улус 43 хуу болуп турар. Үстүнде айтылган ышкаш бирги черде хан эргилдезиниң системазының аарыглары, оон соонда даштыкы чылдагааннар: орук озал-ондаа, сугга дүжери, хорананган чоруктар, өлүрүүшкүн, бодунуң амы-тынынга четтинери дээш, оон-даа өске. Даштыкы чылдагааннардан хөй кезинде 15-19 хар аныяк кижилерниң болгаш ажылдаар назы-халыын үезиниң болгаш 20-54 хар-назылыг улустун чок болуп турары дүвүрелди байдалды тургузуп турар. Кожууннар аразындан Сүт-Хөл, Тере-Хөл, Тожу кожуннарында көргүзүлгелер эвээш болуп турарын демдеглевекседим.

Алдынай БАДЫ-ХОО.

Даштыкыда өөредилге азы эртем организацияларына хамаатыларның өөрениринге (стажировкалаарына) Тыва Республиканың Баштыңының грантыларын алырының конкурсузу

Даштыкыда өөредилге азы эртем организацияларына хамаатыларның өөрениринге (стажировкалаарына) Тыва Республиканың Баштыңының грантыларын алырының конкурсузунун эгелээниниң дугайында Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы чарлап тур. Документилен кириериниң хуусаазы 2012 чылдың октябрь 10-дан ноябрь 10-га чедир.

Конкурстун негелделери-биле ТР-ниң Өөредилге яамызының www.tuva-mo.ru деп сайтындан таныжып ап болур.

Айтырыг тургузар адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 16, каб.218. Тел. 6-11-45.

Байыр чедиришкени

Бистиң эргим, ынак ачавыс, хөй санныг уйнуктарының кырган-ачазы **Николай Ламаевич МОНГУШУН** бо хүн төрүттүнгөн хүнү. Ол ажы-төлүн эртем-билигге чедирип кижизиткеш, бут кырынга тургузуп каан. Ынак ачавыска кан кадыкшылды, бүгү-ле чүүлдерге экини база бистиң аравыска ам-даа омак-сергек чоруурун ажы-төлү чүрээвистиң ханызындан күзеп тур бис.

Ажы-төлүндөн.

Спортчу амыдырал

ХҮРЕШ-ООЛ БИЛЕ ХОСТУГ ХҮРЕШ

Хостуг хүрештин болгаш тыва спорттун аарыкчыларына хостуг хүрешке студентилер аразына Финляндияга болуп эрткен делегей чемпионатына тыва спортчу чемпионнап каан дээрзин "Шынның" арнына улуг өөрүшкү-биле дыңнаттывыс.

Чайынналчак спортчу тиелелгени чедип алган аныяк мөгениң адын Хүреш-оол Борисович Дондук-оол дээр. Ол 1991 чылдың ноябрь 22-де Каа-Хем кожуунун Бояровка деп сумузуна төрүттүнгөн. Элээди тургаш-ла, "Херел" спорт залына хүреш секциязына барып эгелээн. Тренер башкызы — Александр Төмүр-Маадырович Сат. Бичиизинден тура өскүс арткан бол, спортка сундулуг чаяны улам күш кирип, Иван Ярыгин аттыг Дээди мергежилдин спорт школазының эки көргүзүлгү спортчузу, өөреникчизи деп санадып келген.

Амгы үеде Хүреш-оол — Тываның күрүнө университетинин күш-культура факультетинин 3-кү

курсчузу. Психология, химия дээш, өске-даа эртемнерге, а кол-ла чүве хостуг хүрештин чажыттарына өөредип, белеткеп чоруур башкыларның студентилеринин база бирээзи делегей ареназына алдын медальга төлөпиг болганы ол. Баштайгы тиелелгерге углап-баштап каан Дээди мергежилдин спорт школазының башкылары, директору Аян-оол Александрович Ондар, ТываКУ-нун физкультура болгаш спорт факультетинин деканы Өргелээр Чүвүрекович Ондар биле тренер башкыларның чылдан чылче кызымаккайы-биле белеткеп кел чоруур спортчуларының шак мындыг чедишкенин оларның ажылының үрүтүнелин көргүзүп турар.

Хүреш-оол Дондук-оол — Россияның хостуг хүрешке спорт мастери, Россияның студентилеринин чыынды командазының кежигүнү. Тыва Республиканың чемпиону, Сибирь федералдыг округтун спортчу шаңналдарының эдилекчизи, 2011 чылда хостуг хүрешке студентилеринин Дортмунд хоорайга болуп эрткен делегей чемпионатының тиелекчизи. 2012 чыл база тыва мөгеге чазын болган маргылдаага хостуг хүрешке студентилер аразына Россияның чемпиону деп атты эккелген.

Октябрь 2-де Финляндияга болуп эрткен студентилеринин хостуг хүрешке делегей чемпионатына Хүреш-оол 60 кил деңгизге бодунун чемпион адын база катап бадыйткан. Бо удаада Россияның аныяк хүреш командазы арай чедимче чок болуп, чаңгыс медаль алып, ам арта алдын, спортчу ааскежи чүгүл Хүреш-оолга тава-рышканын айтып каары артык эвес.

Келир үеде планында Россияның адын камгалап, Казанга болуп студентилеринин бүгү-делегей Универсиадазына хынамчалыг белеткенип, чедишкенин киржири болур. Бо бүгү чедишкенинни, спортчу тиелелгелерни өөренип көргөш, Тываның Чазаа, Тыва спорттун удуртукчузу, Россияның Президентизинин "Өөредилге" деп национал төлөвилел-биле чоруп турар Президентинин грантызын алырына Хүреш-оол Дондук-оол төлөпиг деп шиитпирлээни онзагай.

"САЯННЫҢ" АЛДЫН КУРЛАВЫ

Концерт сезонунун ажыдышкынындан

Октябрь 6-да В.Көк-оол аттыг Национал театрга Тываның күрүнө филармониязының 44 дугаар концерт сезонунун ажыдышкынына тураскааткан ыры болгаш танцының "Саян" ансамблиниң "Алдын курлавыр" деп оюн-көргүзүү болуп эрткен.

Көрүкчүлөр ынак ансамблиниң концертин сонургал, залда хостуг олут чок кылдыр чыылган. Оларның аразында — Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол, ТР-нин культура сайыды Вячеслав Донгак болгаш Кыдаттын Иштики Моолдун Тывада аалдап келген артистеринин уран чүүл удуртукчузу. Оон аңгыда байырлыг кежээге филармонияның удуртукчузу "Саян" ансамблиниң үндезилекчилери — хоочуннарын чалап алган.

Концерттин башкарыкчылары — Тыва Республиканың алдарлыг артистери Айдысмаа Көшкендей биле Борбак-оол Салчак. Олар чарлаарга-ла, зал динмиттиг адыш часкаашкынына-биле уткуп хүлээп ап турду. Ынчанмайн канчаар, "Саянның" алдын курлавырыне кирген ыры, танцы дээр-геле, чоннун эң ынак, магадап, чарашынар күүселделери-ле болгай.

Концерттин бирги кезээ "Чай-лагда" деп оюн-көргүзүү-биле эгеледи. "Иви болгаш аңчылар", "Элдек шыңгырааш", "Байырлал

сюитазы", "Дембилдей", — бо, шынап-ла, ансамблдин эң баштайгы киржикчилеринин-не ойнап чорааны танцылары-ла болгай. Атсурагыг композиторлар Алексей Чыргал-оолдун, Ростислав Кенден-бильдин күштүг, чараш аялгалары оларны улам каастап турарын база катап магадап көрүп, дыңнадывыс. ТР-нин алдарлыг артизи Аян Мандан-Хорлуунун тургусканы "Эзир-Кара" деп танцызын ансамблдин алдын курлавырыне киригени конгуч шын. Ансамблдин балет артистери ону ойнап турда көөрге, шынап-ла, аъттар, хөй чылгы каракка көстүп келир. Ол хире чараш!

Эң эгезинден-не "Саян" ансамбли ниити ыр-биле чонун хей-аът кирип эгелээн болгай. Биезгизи дег хөй санныг эвес-даа болза, вокал бөлүүнүн күүсеткен хорлары "Тооруктук долгай Таңдым" (Р.Лесников хорга таарыштырган. Дирижеру Ирина Ондар), "Аныяк кадарчылар дугайында ыры", "Тыва кожамыктарны" артистеривис ырлай бээр, таа-

ланчыг-ла!

Ыраажылар Салчак, Айдысмаа Марианна Айыш, Дочонун ынак ырлары Ыраажыларның ар-ның Улустун арти-алдарлыг артизи Кежиктигни сценаже адыш часкаашкы бээр". Бо удаада Натпий-оолдун сөз Базырың аялга "Ынакшылым", Бо сөзүңге Борис Ча-бизээни "Хемчим Талым" деп ырлары

Концерт соонд ансамблдин ча удуртукчузу Ма-директору Урана Т-мейстер Аян М-хөгжүм удуртук-Дамбага болгаш өөрүп четтирген демниг адыш час биле байыр чедири

Национал театчулары коллегалар ти сөңнеп, чаа се-кыны-биле изиг бай

Светлана Д
Авторнун тыр

«МОСКОВСКИЙ №1» ЧУРТТАЛГА-ТУДУГ КООПЕРАТИВИ Б

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН ниитизи-биле

175 дөрбелчин метрден 201

дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база 2 каът-тан тургустунган, белен тудуп каан

коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Садып алырының дугайында «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң 8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73;

«Московский №1» чуртталга-тудуг кооперати 3-45-00, 8-913-343-70-05 телефоннарынче долга

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Юстиция херектеринин талазы-биле яамызы.
Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпур — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7425. Чагыг 116. Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг ком-адрынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың март 12-де 3 Херечилелдин дугаары—ПИ №ТУ17-00050. Индекс 11530, 3 «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгынган саннары бол фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.